

EL PAPER DE LA DONA EN EL MÓN RURAL CATALÀ DEL SEGLE XIX: UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Arnau Segura Rovira

Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història

Grau d'Història

Treball Final de Grau

Tutor: Ricard Garcia Orallo

Curs acadèmic 2023-2024

*Al Geroni Casademunt de Pi (c. 1810-1856),
el meu quadravi i l'hereu de la masia familiar
Casademunt de Pi (Sant Agustí de Lluçanès),
el llegat del qual va despertar el meu interès
pel món rural català.*

Resum:

El present treball pretén fer un estat de la qüestió al voltant de com la historiografia ha afrontat l'estudi de la dona en el món rural català del segle XIX. Es vol fer especial èmfasi en com alguns autors han estudiat la seva situació dins el sistema hereditari de l'hereu, el món dels casaments (capítols matrimonials i dots) i l'entorn del treball femení, tant dins les masies com al món industrial. També es parlarà de la manera en la qual alguns historiadors han escrit obres de divulgació al voltant de la temàtica.

Paraules clau: masies, sistema de l'hereu, cabaleres, pubilles, capítols matrimonials, dots, treball femení

Abstract:

The present work aims to provide a state of the issue on how historiography has approached the study of women in the rural Catalan work of the 19th century. It will emphasize how some authors have analyzed their situation within the heir inheritance system, the world of marriage (marriage contracts and dowries), and the context of female labor, both within country houses and in the industrial world. The way in which some historians have written popular works on this subject will also be discussed.

Keywords: country houses, heir system, “cabaleres”, “pubilles”, marriage contracts, dowries, female labor

SUMARI

1. Introducció	5
2. Metodologia emprada	8
3. La dona segons el sistema de l'hereu: una organització segons la posició ocupada dins la família	9
3.1. La filla cabalera	11
3.2. La muller de l'hereu i la mestressa de la casa	13
3.3. La pubilla	15
3.4. La vídua	17
3.5. La dona soltera i la dona monja	19
4. Casaments, capítols matrimonials i dots	21
5. La dona al món laboral: entre l'invisible i el visible	25
6. De la bibliografia científica a la divulgació	30
7. Conclusions	32
Bibliografia	35

1. Introducció

Des de ben petit sempre havia escoltat històries del mas Casademunt de Pi, lloc de naixement del meu avi matern. Està ubicat al municipi de Sant Agustí de Lluçanès (Osona). És una casa, ja documentada al segle XIII, que ha anat passant de generació en generació mitjançant el sistema de l'hereu fins arribar a l'actualitat, que la té en propietat un descendent del germà de l'avi matern.

Un hereu del segle XIX, en Geroni (sic) Casademunt de Pi (mort el 1856) va deixar escrita una història genealògica de la família en un manuscrit, arran d'haver assumit el rol d'hereu, tot i que era el quart fill de la seva generació. Ell tenia una vida ja organitzada com a adroguer a Terrassa, però el deure familiar el va obligar a tornar a la casa familiar i cuidar del patrimoni i de la seva mare vídua. Va haver d'anteposar el bé familiar per davant dels seus interessos.

A partir del moment que agafa les regnes de la casa, escriu aquest memorial, explicant com les diverses generacions havien gestionat la casa i el patrimoni. Així, es fa un relat de la situació econòmica de la família, dels períodes de bonança i caresties, les males collites... També parla de fets com la destrucció del mas per un incendi el 1717, les epidèmies que havien assolat la zona, com ara el còlera morbo el 1854... També menciona fets polítics que havien tingut incidència en la masia, com ara l'allotjament de soldats durant la Segona Guerra Carlina (1846-1849). Fins i tot, s'explica a mode d'anècdota com la nit del 17 de gener de 1849 es va allotjar el general carlista Ramon Cabrera (1806-1877) amb vuitanta homes i nou o deu cavalls.

A més a més, el document resulta molt rellevant perquè documenta la línia successòria de tots els hereus des de 1560, els fills i filles que havien tingut i com s'havien anat casant i la creació de causes pies per part de fills capellans per casar minyones de la casa. La sort de poder disposar d'aquest manuscrit és immensa, perquè després de la Guerra Civil (1936-1939), molta documentació que es trobava a les esglésies de la zona va acabar destruïda i actualment seria impossible fer una genealogia tan detallada de la família.

L'interès que em va despertar aquest memorial, pel que comporta d'història familiar i història social, és el punt de partida per redactar aquest treball final de grau. Em sobtava que les

dones sovint ni tan sols tenien nom propi, sinó que eren el nom de la casa de la que pertanyien. També em va cridar l'atenció la procedència de les dones amb les quals es casaven els diferents cabalers o hereus. La majoria procedien de pobles de l'entorn proper, però, sorprenentment, n'hi havia d'altres que venien de localitats ubicades a cinquanta o seixanta quilòmetres de la masia, com ara Llinars del Vallès.

En el món rural català, les dones han tingut sempre un paper d'especial rellevància, malgrat que socialment ha estat poc reconegut i han tendit a quedar relegades en un segon pla. No obstant, amb l'auge de la història de gènere, aquesta importància femenina ha guanyat un cert relleu i visibilitat, amb alguns autors que han investigat al voltant de la temàtica.

L'historiador francès Marc Bloch i l'Escola dels Annals, de la qual va ser precursor, va ser un dels principals antecedents en l'estudi de gènere. Aquesta història pretenia, en un món on la historiografia es basava en l'estudi de les grans batalles i regnats de monarques, fer partícips els "homes de carn i ossos" dins la investigació. Tot i que inicialment les dones no hi eren tan presents, va resultar un punt de partida que donaria pas a la futura investigació. Així, mitjançant el treball amb actes notariais o documents, la història dels Annals pretenia incloure també l'estudi dels de baix, presentant així la història social i econòmica (Chevalier, 1986, p. 217).

Aquest treball que presentem pretén abordar, de manera crítica, de quina manera la historiografia més recent ha estudiat diferents aspectes relacionats amb la dona al camp al llarg del segle XIX. Aquest segle va resultar un període de transició, on comencem a veure unes modificacions dels rols femenins que acabaran desembocant en el políticament convuls segle XX.

A Catalunya, el paper de les dones a les masies catalanes es pot analitzar des de moltes perspectives: aquest treball iniciarà parlant de com s'han estudiat els casaments i tots els elements que els envolten, destacant així els capítols matrimonials i els dots: els diners que la família de la dona aportava a la família del marit a l'hora de fer el casament. De fet, la qüestió dels dots no és únicament un fet comú a Catalunya, sinó que ho trobem estès arreu del món i en cultures molt diferents.

D'altra banda, també analitzarem els estudis partint de la base del sistema hereditari de l'hereu. Aquesta organització, resumidament, es basava en el fet que a les famílies les herències passaven al fill home de major edat, i fent que la resta dels germans esdevinguessin

fills cabalers. En el cas excepcional que no hi haguessin fills homes per heretar, la filla més gran esdevenia pubilla i era qui heretava.

Possiblement, la classificació més tradicional del rol dins les masies ha situat les dones en base a quin lloc ocupaven en aquest sistema. D'aquesta manera, trobem les filles cabaleres, a les que l'hereu havia de buscar de quina manera es podien guanyar la vida; les mullers de l'hereu, que esdevenien el pal de paller de les masies; així com les pubilles, de les quals ha anat variant la forma d'enfocar el seu estudi.

A més, voldríem comentar dues situacions de dones que, tot i no formar part del sistema de l'hereu també són molt rellevants: les dones que es quedaven viudes i finalment, les dones que acabaven no casant-se i esdevenien solteres o entraven a un convent com a monges.

Finalment, l'altre punt de vista que volíem considerar en aquest treball és com s'ha estudiat el rol de la dona al món laboral. Tradicionalment, aquest paper es movia tant en el món, que anomenarem "invisible", de la dona que es dedicava a la cura de la llar, els nens i els ancians, com en el món laboral "visible" amb feines en els espais industrials o dins la masia (porcaters, minyones, criades, dides, mestresses...).

Cal manifestar que aquest tema no ha quedat únicament en bibliografia científica, sinó que ha existit una voluntat de fer arribar a la població allò que sabem, mitjançant obres de divulgació.

Conseqüentment aquest treball s'estructurarà en set capítols: la present introducció, una explicació de la metodologia emprada, un anàlisi dels diferents rols de dones que es poden trobar al sistema de l'hereu, un quart capítol dedicat als casaments, capítols matrimonials i dots, un anàlisi de la dona al món laboral, un capítol dedicat a analitzar la producció de la bibliografia divulgativa, i finalment, les conclusions de l'estudi.

Tot plegat, ens fa arribar a la idea que estem davant un tema d'especial rellevància, i que les seves perspectives historiogràfiques s'han anat modificant al llarg del temps, tal i com veurem a continuació.

2. La metodologia emprada

El treball consisteix en una recerca de bibliografia, especialment llibres, articles i tesis, on es parla del rol de la dona en el món rural català. D'aquesta manera, primerament s'ha fet una llista d'obres, extretes d'institucions com el Centre de Recursos per l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) de la UB o mitjançant eines i repositoris com Dialnet o el Google Scholar.

Posteriorment, s'ha realitzat una selecció d'aquestes obres, eliminant articles que resultaven especialment poc concrets, o que abordaven la temàtica des d'una perspectiva excessivament general i poc aprofundida. També s'han suprimit algunes obres de divulgació, algunes realitzades per autors especialitzats en el tema, però que no es podien considerar bibliografia científica per la manca de citacions en aquestes. Més endavant s'ha decidit destinar un capítol especial a comentar-les per mostrar així la rellevància que han tingut en el món divulgatiu.

De cadascuna de les obres seleccionades s'ha redactat una breu ressenya sobre allò que s'analitzava, intentant establir les aportacions que havien realitzat a l'estudi de la temàtica tractada.

Finalment, a l'hora de redactar cada un dels temes del treball s'ha consultat la informació recollida i s'ha dut a terme una lectura més aprofundida d'aquestes obres per tal d'extreure i plasmar les diferents idees que aportaven cadascun dels autors. També s'han cercat algunes obres que eren referenciades amb voluntat de descobrir i analitzar nous autors. Així, alguns escriptors que inicialment no els havíem tingut en compte per pur desconeixement, acabaven esdevenint obres de capçalera a comentar en aquest estat de la qüestió.

3. La dona segons el sistema de l'hereu: una organització segons la posició ocupada dins la família

A Catalunya, el sistema de transmissió de béns més estès, consolidat al llarg dels segles XVIII i XIX, va ser el sistema de l'hereu. Llorenç Ferrer i Alòs és un dels historiadors que més ha treballat al voltant de la qüestió. Al llibre *Hereus, pubilles i cabalers: El sistema d'hereu a Catalunya* (2007), l'explica de manera molt detallada.

En aquest sistema es triava el fill mascle primogènit (anomenat "hereu"), que tot i que podia variar en funció de la zona, a la signatura dels capítols matrimonials era qui heretava el patrimoni familiar. Si no hi havia nois (o no estaven en condicions de ser hereus), qui assumia aquest paper d'hereu era la filla primogènita, anomenada "pubilla".

Entre les obligacions de l'hereu, hi havia la de pagar en metàl·lic l'anomenada legítima a la resta de germans i germanes. Tot i que la quantitat variava i a cada família era diferent, jurídicament es va establir que fos el 25 % del patrimoni a repartir entre els altres fills.

Aquest sistema no era completament tancat, i podien haver-hi excepcions. En alguns casos, que no acostumaven a ser comuns ni els més normatius, els pares (o la mare vídua) podien designar a un altre dels seus fills com hereu, un cop constatat que podia ser més útil, donades les seves característiques personals pel manteniment del patrimoni, de la casa i del seu propi durant la seva vellesa (Ros Massana, 2009, p. 36). També succeïa en els casos que el primogènit hagués comès alguns determinats crims o en el cas que el primer fill decidís entrar en una institució religiosa (Pérez Molina, 2001, p. 76).

Al segle XIX hi ha documentades unes determinades casuístiques que són un motiu de canvi rellevant al segle XIX: hi ha pares que fan heretar a un altre fill per l'absència del primogènit, que es troba a ultramar, o els casos documentats, generalment de dones, que modificaven els testaments i atorgaven els béns, normalment escassos, a la filla que tenia cura d'elles durant la seva vellesa (Ros Massana, 2009, p. 38). Així, veiem com al segle XIX hi ha un trencament de l'esquema tradicional del sistema de l'hereu en determinades circumstàncies.

Per alguns autors, com ara Isabel Pérez Molina (2001, p. 74), la dona és l'element necessari, però pràcticament mai beneficiari en la transmissió de béns, i el seu rol es limita a fer possible la transmissió mitjançant la reproducció. D'aquesta manera, la dona només podia

tenir les propietats únicament de manera provisional, fins que acabés passant a mans d'un baró legítim.

Per la resta de fills, anomenats cabalers i cabaleres o fadristerns, l'hereu cercava com col·locar-los per assegurar-los el futur, tant fent-los aprendre un ofici a la ciutat o entrant al món eclesiàstic (Ferrer i Alòs, 2007, p. 29-30). Els fills que feien la carrera eclesiàstica veien també els seus estudis pagats a través de la legítima (Ferrer i Alòs, 1982, p. 48).

D'aquesta manera, a la casa hi convivia tres generacions: l'hereu amb la seva dona (jove), que entrava a la família i a la casa quan contreien matrimoni; la resta de germans cabalers i cabaleres, que marxaven un cop es casaven; la mare vídua; els fills de l'hereu; i algun oncle o tieta que no s'hagués casat. Aquest model de convivència familiar, en el qual diverses generacions habitaven sota el mateix sostre és un model de família troncal (Ferrer i Alòs, 2007, p. 31).

En alguns treballs es pot veure com es parla de la rellevància del fet que moltes dones tenien una vida curta i en molts casos, influenciades per les complicacions que poguessin tenir en els parts. La mortalitat era prou elevada, tant de les mares com dels recent nascuts. Les malalties eren també una gran preocupació en aquella època (Sanmartí Roset & Sanmartí Roset, 2009, p. 108).

En aquest capítol s'intentarà cercar els diferents enfocaments historiogràfics que han tingut cada una de les diferents tipologies o rols de dones que hem considerat que es poden trobar dins aquest sistema i, per tant, analitzarem allò que s'ha dit de les filles cabaleres, les mullers de l'hereu (i el seu rol futur de mestressa de la casa), les pubilles, les vídues i les dones solteres o monges. En alguns casos, una mateixa dona podria anar passant per diversos d'aquests rols al llarg de la seva vida.

Abans d'entrar en cada una d'aquestes figures, cal parlar de com són les relacions entre els diferents membres de la casa. Un autor que fa un anàlisi des d'una perspectiva antropològica és Ferran Estrada i Bonell (1998, p. 203). Es centra en com es relacionen els diferents membres de la casa. Conclou que, tot i ser relacions desiguals, no estan basades ni en el poder ni en la dominació absoluta.

El francès Louis Assier-Andrieu (1981, p. 133) afirma que l'autoritat existeix com a principi i que és un fonament que estructura tota la dinàmica social i familiar dins les comunitats que

estudia. Aquesta es manifesta a través dels poders domèstics, que no deixen de ser una traducció pràctica d'aquest principi d'autoritat.

La jerarquia dins la família està presentada com una estructura d'autoritat molt rígida, on les relacions es generen en base a l'herència, el gènere, l'edat i la generació. En aquest context, cada membre de la família ocupa una posició determinada que ve dictada per aquests factors. Així, l'estructura d'autoritat dins la casa s'articula segons una sèrie de principis: primerament, els homes tindran una categoria més elevada que les dones; les persones de la generació superior i de major edat tindran una posició per sobre la gent de menys edat i de la generació inferior; i finalment, com més proper s'està de ser el titular del patrimoni, augmenta la posició en la jerarquia, fet que posa en relleu el valor de l'herència i la transmissió patrimonial com a eix central de l'autoritat família (Estrada i Bonell, 1998, p. 251).

3.1. La filla cabalera

Per parlar d'aquest rol, hem d'entendre que una filla esdevenia cabalera mentre hi hagués algun fill home a la casa que fos l'hereu. Aquesta condició de cabalera es mantenia sempre que existís un hereu masculí, ja que era ell qui assumia la responsabilitat principal i el lideratge de la família. En cas que no quedés cap fill baró, la primogènita, que fins i tot i depenent del context podia haver estat casada anteriorment com a cabalera, ho deixava de ser i passava a fer el rol i les funcions de pubilla.

Ferran Estrada i Bonell (1998, p. 285), que centra bona part del seu anàlisi en l'estudi de les relacions i negociacions entre els diferents membres de la família, conclou que, com que es té clar que es casaran i abandonaran la casa, els cabalers tenen una posició de subordinació respecte l'hereu i no tenen cap tipus de responsabilitat en l'organització dins la casa. Tanmateix, treballaran a la casa a mode de compensació per la seva manutenció oferta per part dels pares o el germà hereu. Aquesta obligació que l'hereu mantingui els germans cabalers fins que contrauen matrimoni i passin a formar part d'una altra família queda recollida de manera clara i explícita a les clàusules matrimonials analitzades per l'autor.

Segons l'autor, també varia la posició tan bon punt moren els pares. Quan encara són vius, i tot i que l'hereu ja ha rebut el patrimoni, tenen un estatus superior, ja que són els fills del cap de casa; un cop ha mort el pare, i per tant, els cabalers i cabaleres esdevenen germans o germanes del cap de casa, disminueix el seu estatus. (Estrada i Bonell, 1998, p. 285)

Quan la filla cabalera es casava, havia d'aportar un dot a la família del marit. La quantitat de diners que aportava tendia a representar el valor de la dona al mercat matrimonial (Ferrer i Alòs, 2018). Sobre aquesta qüestió aprofundirem al quart capítol, centrat en els dots.

Destaca també el rol que ha obtingut en l'estudi el Grup de Recerca en Història de les Societats Rurals, de la Universitat de Girona. Entre els autors del grup hi ha Mònica Bosch Portell, que ha estudiat en la relació entre els dots i les anomenades "causes pies".

Una pràctica habitual era destinar una part dels diners del dot en les anomenades "causes pies per donzelles maridar", que eren creades i utilitzades pels membres de la família eclesiàstics. Aquests diners de les causes pies servien per a pagar aquests dots. Bosch Portell (2022, p. 144) fa un estudi profund al voltant d'aquesta temàtica mitjançant l'estudi de casos concrets, especialment centrats en famílies rendistes. Així, segons la visió de l'autora, aquestes pràctiques no deixaven de tenir un impacte significatiu en les estratègies matrimonials i econòmiques de les famílies, garantint la dotació necessària per a poder casar a les dones cabaleres.

Una de les tasques principals de l'hereu era col·locar la resta de fills cabalers. Ferrer i Alòs (2007, p. 33-34) es qüestiona si el sistema de l'hereu promovia una degradació social dels cabalers. L'autor conclou que, en realitat el sistema sí que perjudicava els cabalers, fins i tot encara més que a les cabaleres. Per arribar a aquesta idea i analitzar la situació, Ferrer i Alòs fa un estudi detallat amb les famílies dels Masos Vila del Soler (Artés) i el Mas Santmartí de Serraïma (Sallent). En aquesta investigació, s'observa que el dot que es dona a les germanes és sempre inferior al dot que aporta la muller de l'hereu quan es casa amb aquest. A més, es constata que l'hereu busca la seva dona entre les famílies que tenen un nivell econòmic superior, amb l'objectiu d'obtenir un millor dot. D'altra banda, casa les germanes amb fills de famílies que tenen un nivell econòmic inferior. Així, segons l'autor, es pot afirmar que el sistema de l'hereu provocava una distribució desigual dels recursos entre els diferents membres de la família, i accentuava les diferències socials entre els cabalers i l'hereu.

La dona cabalera podia tenir tres destins: casar-se i entrar a viure a casa de la nova parella, quedar-se soltera (analitzarem l'estudi de les dones que no es casaven al capítol 3.5.) o bé entrar al món eclesiàstic i fer-se monja (Ferrer i Alòs, 1982, p. 49).

Ferrer i Alòs (2007, p. 63-64) també parla de la creació de llars. A través d'analitzar diversos casos d'estudi a *Hereus, pubilles i cabalers: el sistema d'hereu a Catalunya* conclou que es creaven noves llars únicament en base als homes cabalers, que marxaven de casa i es veien forçats a establir el domicili a un altre lloc, per exemple, obrint el taller de qualsevol ofici. La dona cabalera no acostumava a crear una llar, perquè o bé marxava per anar a una llar existent en casar-se amb un hereu, o bé es casava amb un cabaler que havia hagut de marxar de la seva casa pairal.

3.2. La muller de l'hereu i la mestressa de la casa

La muller de l'hereu és la dona, filla cabalera d'una altra família, que arriba a la masia després de contraure matrimoni amb l'hereu de la casa, signar uns capítols matrimonials i aportar el seu corresponent dot. El seu paper com a muller del fill hereu es manté fins que mor la mare de l'hereu, que és la seva sogra. En aquell moment, el seu paper canvia i passa a ser la mestressa de casa. És en aquest nou rol quan la muller de l'hereu passa a esdevenir una figura clau en el funcionament diari.

Per Carme Sanmartí Roset i Montserrat Sanmartí Roset (2009, p. 92), en aquell període, triar una bona muller que esdevingués mestressa per gestionar la casa era quelcom indispensable. Es considerava que era “preferible un mal hereu que una mala mestressa que no sapigués estalviar i administrar els diners de la casa” (Sanmartí Roset & Sanmartí Roset, 2009, p. 92).

Un estudi d'Andrés Barrera González, presentat al seu llibre *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural (Lógica de la razón doméstica)* (1990, p. 167-168), fa un recull de dades extretes de diferents cases del municipi de Gurb de la Plana (Osona), que es troba al centre geogràfic de la comarca. En aquesta recerca detecta que menys del 40 % de cònjuges provenen de les cases de la mateixa parròquia. La gran majoria de parelles acostumaven a venir de parròquies veïnes. Menys d'un 6 % venia de cases de fora de la comarca d'Osona.

L'autor matisa que aquestes dades no són extrapolables a tots els municipis: si el poble estudiat fos limítrof amb una comarca veïna (casos com Sant Agustí de Lluçanès, Rupit o Centelles), el percentatge de cònjuges que provenen d'altres comarques seria molt més elevat.

L'autor també estableix una relació clara entre el nivell econòmic i l'àmbit geogràfic on es busca esposa: dels grans propietaris de l'estudi de Gurb de la Plana, hi ha entre els 20 o 25 % dels casos que cerquen muller fora els límits comarcals, i fins i tot, en alguna generació es pot trobar algun casament amb alguna dona castellana (Barrera González, 1990, p. 167-168).

Ferrer i Alòs (2007, p. 120), al seu estudi sobre el mas Vila del Soler (Artès), observa que els hereus a partir del segle XIX es comencen a casar amb noies de la pròpia comarca, ja que anteriorment es casaven generalment amb noies de cases més allunyades de les que es troben els marits de les seves germanes. Menciona localitats com Merlès o Oristà.

Hi ha altres casos d'estudi, com els de la Carme i la Montserrat Sanmartí Roset (2009, p. 107-108), en un estudi al voltant de la família Baldrich, de Valls (Alt Camp). Aquesta família és una nissaga amb un cert poder adquisitiu i estatus: això queda reflectit quan al segle XIX van intentar sol·licitar un títol nobiliari, argumentant que els seus avantpassats havien assistit a Corts al segle XV. Al llarg de la història es prioritzen les unions amb diferents objectius: primerament, per consolidar la fortuna i assentar els negocis, es casen amb dones de famílies menestrals i comerciants, provinents de llocs urbans; posteriorment, per millorar la posició social es van establir aliances amb l'elit; i finalment, en el període on els negocis perillaven pels conflictes de finals del segle XVIII i principis del XIX, es van casar amb l'objectiu d'assegurar ingressos en béns immobles. D'aquesta manera, podem veure com la cerca de la dona per ser casada amb l'hereu de la casa depenia del context social, del moment històric on es vivia i de la situació econòmica de cada una de les famílies.

Ferran Estrada i Bonell (1998, p. 285-286), com hem vist en capítols anteriors, ha centrat les seves investigacions en el món de les relacions i els estatus dins la casa. Tal i com explica l'autor, la muller de l'hereu tenia un estatus igual al de la filla cabalera soltera, sempre i quan la mare de l'hereu estigués viva. En aquell moment, l'esposa del primogènit no deixava de ser una nouvinguda de casa. Tot això canviava en el moment en que moria la mare: quan això passava, augmentava l'estatus de la muller de l'hereu i esdevenia la mestressa de la casa. D'aquesta manera, la filla cabalera que encara restava a la casa, perquè encara no s'havia casat, es veia subordinada a la muller de l'hereu, assumint així un paper que podria correspondre al d'una serventa.

Estrada i Bonell (1998, p. 299) també identifica diferències en la manera de gestionar els conflictes, en funció dels membres de la casa involucrats: mentre un enfrontament entre el cap de casa i l'hereu podia ser vist com una crisi familiar, on tots els seus membres s'haurien d'involucrar per trobar una solució, una disputa entre la mestressa i la muller de l'hereu era considerada com una qüestió domèstica, on ningú més havia d'intervenir i que havien de gestionar elles dues. Per l'autor, cal tenir en compte que si arribessin a entrar en el conflicte les dues figures masculines importants de la casa, el problema augmentaria i es percebria el temut risc de la fragmentació de la casa. Així doncs, per l'autor, hi ha una complexitat en les dinàmiques internes de la casa i podem veure establert un equilibri entre els diferents membres i els seus rols.

3.3. La pubilla

L'estudi de la pubilla s'ha anat abordant de formes molt diferents al llarg dels anys.

La qüestió al voltant de la figura de la pubilla no és un fet exclusiu de Catalunya, tal i com reconeix l'antropòleg britànic Jack Goody (1976, p. 10). L'autor observa que a Europa hi havia un 20 % de famílies que només tenien filles i no fills, obligant a crear per necessitat forçada el rol de la pubilla. L'autor reconeix que, quan les dones reben unes terres, sempre hi ha una reorganització dràstica de la propietat i hi ha un augment de les implicacions socials.

Un dels temes del qual més es parla a en l'estudi al voltant de la pubilla és sobre si les unificacions de patrimoni que comportaven els casaments entre pubilles i hereus eren quelcom que és cercava de manera expressa.

Així mateix ho afirma Mònica Bosch Portell (2022, p. 140). A partir d'un estudi d'un cas real d'hisendats gironins (la família Carles), planteja situacions al voltant de pubilles que impliquen una unió patrimonial. L'autora considera les unions hereu-pubilla, juntament amb el mètode que triava el fill primogènit com a hereu universal, un dels elements fonamentals que fan que es puguin garantir ampliacions de patrimoni.

En contrapartida, Llorenç Ferrer i Alòs (2007, p. 85) ho planteja de manera diferent a aquesta historiografia de caire més tradicional, com ara Josep Faus i Corndomines o Pere Nolasca Vives. L'autor no comparteix que el fet que arribés una pubilla fos un sistema buscat de manera estratègica per aconseguir una unificació del patrimoni de dues masies, sinó que era un fet excepcional, i només en els casos en que l'atzar feia que no hi haguessin barons entre els fills o que l'alta mortalitat acabés amb els homes de la família.

Per l'autor, la figura de la pubilla sorgia com a resultat d'una cerca per resoldre una necessitat immediata (la mort d'un dels progenitors, la manca de fills homes...). A més, puntualitza que en funció del context on apareixia una pubilla, variava la forma d'abordar-ho. Per exemple, si un artesà tenia una filla pubilla, normalment intentava cercar a un gendre que ajudés a l'ofici, normalment entre els aprenents; en els casos de companyies de comerciants, per evitar la dispersió de capital, les casaven amb socis; en els pagesos de mas, es plantejava el dilema de si es volia mantenir el nom de la casa o augmentar el patrimoni per aconseguir ascens social. En el primer cas, s'havia de casar amb el cabaler d'una altra casa; en el segon, amb un hereu per poder unificar els patrimonis (Ferrer i Alòs, 2007, p. 85).

Ferrer i Alòs (2007, p. 92-93) també menciona algunes estratègies relacionades amb les pubilles, com ara l'intercanvi de fills en els casos en els que la pubilla tenia una germana. Així, al mateix dia es casaven la pubilla d'una casa amb el cabaler d'una segona casa, i l'hereu d'aquesta segona casa amb una cabalera de la primera. Aquesta mateixa estratègia també es pot veure en un estudi que realitza al voltant de les famílies Soler i March, de Manresa (Bages) (Ferrer i Alòs, 1982, p. 47).

Finalment, es parla de les pubilles que ho eren de manera accidental i que ho esdevenien després de ser casades com a cabaleres i aportar el dot. Això succeïa quan alguns germans hereus morien sense descendència i no hi havia cap més germà o aquests eren solters o havien entrat a fer vida com a religiosos (Ferrer i Alòs, 2007, p. 93).

Una altra pràctica documentada per Ferrer i Alòs (2007, p. 95) i que posa en dubte la idea tradicional que les pubilles eren cercades amb l'objectiu d'ampliar el patrimoni és que en alguns casaments hereu-pubilla es pactava que a la generació següent tornaria a haver una divisió de patrimoni. D'aquesta manera, el primogènit podia triar si volia el patrimoni patern o matern, i el restant l'heretava el segon fill.

Un altre autor que s'oposa a aquesta idea és l'antropòleg Andrés Barrera González (1990, p. 199-202). Una observació que realitza és que la majoria de matrimonis entre hereu i pubilla no acaben en la fusió de patrimonis, tal i com observa en un estudi realitzat al municipi de Gurb (Osona).

En aquest estudi es dona molt protagonisme a la història oral, mitjançant l'ús d'informants on expliquen les seves vivències i les dels seus familiars. Una de les idees que més es repeteix és que en els casaments hereu-pubilla hi ha la problemàtica que no acostumaven a anar bé. Primerament, hi havia el dilema de si era l'hereu qui havia d'anar a viure a la casa familiar de la pubilla o bé, que fos la pubilla la que anés a casa de l'hereu. Hi ha alguns casos documentats on, en no acabar en cap acord, acabaven vivint cadascú a casa seva durant tota la setmana i es trobaven un o dos dies de la resta.

Normalment aquestes unions anaven acompanyades de dues cases amb formes de fer molt diferents, amb caràcters molt marcats. Barrera González (1990, p. 199-202), a més, remarca que l'hereu i la pubilla havien estat educats amb voluntat que fossin figures d'autoritat i no entrava dins els seus plans cedir i anar a casa l'altre. A part de la problemàtica del patrimoni també hi havia la qüestió de la mare vídua, que restava durant la seva vellesa a la seva masia, i cuidar-la era un dels principals deures de l'hereu o pubilla.

D'aquesta manera, una de les dues cases acabava perdent autonomia i independència, en benefici de l'altra.

3.4. La vídua

L'entrada de l'estudi de les vídues a la historiografia és un fet relativament recent. Tal i com afirma Beatrice Moring (2010, p. 215), tradicionalment el seu rol dins la historiografia ha estat com a un subjecte passiu, lligat a la figura masculina, associat a termes negatius i estereotipats com la pobresa o la marginalització. Tot i que en cap moment l'autora nega que una bona part de les dones es trobessin en aquelles situacions, considera que no es poden fer generalitzacions ni assumir aquest relat per tothom.

A Catalunya, el rol de la vídua ha estat analitzat per alguns autors del país. És una de les baules febles de la família. Per exemple, Àngels Torrents i Rosés (1998, p. 477) comenta que el sistema de l'hereu, a més a més d'impedir la divisió de la propietat i salvaguardar sempre el patrimoni, servia per protegir-les, especialment a les joves, juntament amb les altres persones dèbils de la família: els nens i els ancians.

No es tractava igual a les dones vídues que tenien fills que les que no en tenien, ni si havien estat casades com a muller de l'hereu o com a cabalera. Per explicar-ho, Estrada i Bonell (1998, p. 287), diu que quan una dona no tenia fills era vista com la muller de l'hereu o el cap de casa, però amb fills passava a ser la mare del futur hereu. És per això, que quan una dona cabalera enviudava sense haver tingut fills s'intentava que es tornés a casar i abandonés la casa.

A l'article de Torrents i Rosés (1998, p. 492) es fa un estudi a partir de la família Rius Rafecas, de Sant Pere de Riudebitlles (Penedès). En aquest, es conclou que al segle XIX, una esposa vivia amb l'objectiu de ser àvia i obtenir, en enviudar, la condició d'usufructuària dels béns del marit i cap de casa. Considera que eren persones amb molt de poder i influència.

Estrada i Bonell (1998, p. 287) també coincideix amb Torrents i Rosés, i explica a *Les cases pageses a l'Alt Urgell* que en aquest pas, hi havia un canvi en l'estatus de la vídua. Aquesta serà qui controlarà el patrimoni de la casa, el seu funcionament i el manteniment de la resta dels seus membres. Tanmateix, l'autor menciona que a la pràctica dependrà de l'edat de la dona o de si algun dels fills o filles està casat i pot assumir la tasca de cap de casa.

Una altra autora que ha treballat en aquesta qüestió és Rosa Ros Massana (2009, p. 38), també sorgida del Grup de Recerca en Història de les Societats Rurals, de la Universitat de Girona. L'autora menciona que el fet de l'usdefruit de les vídues permetia cercar diferents estratègies segons les circumstàncies de cada una d'elles.

En aquest sentit, comenta que en els casos, nombrosos, en els que la mort del marit atorgava en el testament les propietats a la vídua, aquesta revaloritzava la seva posició en el mercat matrimonial i podia tornar a casar-se en segones núpcies per veure garantida així la seva supervivència.

A partir de l'estudi de diferents testaments de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro (Baix Empordà), l'autora fa una llista dels les tres situacions teòriques habituals (a la pràctica hi

havia multitud de casuístiques) en les quals es podien trobar les vídues davant la mort del cònjuge:

De manera poc freqüent, en els casos que la muller del testador és vella o està malalta o quan la vídua havia estat casada en les segones núpcies del cònjuge i no era la mare dels seus fills, es deixava a les vídues l'usdefruit. Tenien dret a la manutenció o a rebre un violari dels hereus del cònjuge, però no podien decidir al voltant dels seus béns i propietats, quedant així subordinades als fills o hereus. També hi ha altres casos on la vídua podia ser nomenada senyora i majora, i això implicava la capacitat de poder gestionar els béns, però no podia usar lliurement el sobrant de les rendes. Si a més de ser senyora i majora, el testador cedia el ple i íntegre usdefruit, formula molt utilitzada als testaments analitzats, podia garantir lliurament de les rendes. Finalment, podien ser hereves del marit amb plena autonomia.

Entre aquest poder de decisió que es dona a les vídues, es documenten casos de dones que deixen el seu llegat, normalment escàs, a la filla que la cuida en la seva vellesa. Això suposa un canvi, propi del segle XIX, en el sistema tradicional de transmissió del patrimoni (Ros Massana, 2009, p. 38).

3.5. La dona soltera i la dona monja

El paper de la dona que decidia que no es volia o no es podia casar és una casuística de la qual encara resta molt per conèixer, tot i que cal destacar els avenços en la producció d'articles sobre aquesta qüestió els últims anys. La manca d'estudi durant tants anys fa pensar que és una posició gens típica, i que no és el que normalment s'esperava d'una dona cabalera.

Com hem comentat amb les dones cabaleres, els solters tenen una posició molt dèbil en la negociació de les relacions, tal i com analitza Estrada i Bonell (1998, p. 285-286). Les dones solteres tenen el mateix estatus que el de la muller de l'hereu mentre la seva mare viu, però a la seva mort i el canvi d'aquesta darrera a ser la mestressa de la casa, la soltera passa a ocupar un rol subordinat a aquesta.

Per Llorenç Ferrer i Alòs (2005, p. 495), l'augment de dones solteres és un dels dels canvis propis del segle XIX. A partir de l'estudi de genealogies de diverses famílies, l'autor observa que hi ha moltes menys filles segones (cabaleres) que es casen respecte al segles anteriors (es passa d'un 80 % a un 55,7 %). Hi ha un augment de dones que entren com a monges als convents o es queden solteres a la casa. Aquestes últimes són anomenades "tietes". L'autor estableix com a causa possible l'augment dels dots. Això implicava que s'havien de fer col·locacions més barates, com els convents, o tenir menys relacions sexuals (el celibat) per reduir els fills i poder casar alguna de les filles amb algú amb més prestigi.

L'entrada a l'Església era una opció pels nois cabalers, perquè podien començar a participar en les rendes de les parròquies i, a més, tenien l'oportunitat d'acumular capital que posteriorment podia ser utilitzat per crear causes pies amb l'objectiu de casar a la resta de cabaleres de la família. Aquesta via no només els permetia assegurar un futur econòmicament estable per a ells mateixos, sinó que també els oferia la possibilitat de contribuir al benestar de les seves germanes. D'altra banda, per les noies, això era molt diferent, ja que les famílies havien de fer front a la despesa inicial d'entrar al convent.

Així, per l'autor, tot i que l'entrada al convent implicava uns pagaments, aquests no eren iguals i sortien més a compte que el dot a pagar a una filla cabalera. Els dos principals avantatges eren que era una col·locació fàcil i econòmica, i que el dot es podia pagar en forma de pensió anual, sense desgastar la renda, i extingint la pensió un cop aquesta moria. Així, quan una filla cabalera entrava al convent el patrimoni es mantenia intacte, quelcom que no passava amb les noies cabaleres (Ferrer i Alòs, 2007, p. 263-264).

En alguns testaments de monges estudiats per Llorenç Ferrer i Alòs (2007, p. 262-263), fets abans de professar, es veu com aquestes deixaven els mobles al convent i els seus béns a l'hereu de la casa d'on havien sortit.

Un dels estudis publicats més recentment, elaborat per Ferrer i Alòs i Lisard Palau Elcacho (2024, p. 361), permet estudiar la procedència de 9.800 monges que van professar entre el 1850 i el 1936. En aquest, es pot observar com la majoria de monges havien nascut a Catalunya, i per ser exactes, als municipis de la Catalunya central.

Enric Escofet i Xercavins (2014, p. 24) fa un molt bon apropament a la qüestió de les "tietes". En un estudi, s'analitzen tres membres, de generacions successives a mitjans del segle XIX i principis del segle XX, de la família Ambròs, propietaris de la masia Can

Xercavins, de Rubí (Vallès Occidental). En aquest estudi, es posa de manifest com la religió i l'Església eren, tot i que no l'únic, un dels pilars fonamentals en la socialització de les dones.

Per tant, i observant la bibliografia existent, es pot concloure que per la família era més beneficiós econòmicament parlant entrar al món eclesiàstic sent noi que noia, ja que podien obtenir beneficis posteriors. No obstant, entrar en un convent per a una dona cabalera era una solució més fàcil i barata que no haver de pagar un dot que posés en problemes el patrimoni familiar.

4. Casaments, capítols matrimonials i dots

La temàtica que s'analitza en aquest treball acostuma a estar estudiada des d'una perspectiva molt transversal. És per això que en aquest capítol s'ha pensat en unir tres temàtiques molt interrelacionades: els casaments, els capítols matrimonials i el dot que la dona pagava a la família de la qual passava a formar part.

A l'hora de parlar de casaments, cal tenir en compte que, en aquest període, el casament no era una qüestió individual, sinó que era un afer de família. Així, la majoria de casaments eren concertats per les dues famílies. Això porta al debat sobre si, a l'hora de preparar aquests matrimonis, es tenia en compte l'estimació mútua que poguessin sentir els dos contraents. Les aportacions que han fet els diferents autors, cadascun al voltant dels diferents casos en els quals ha treballat, ens aporten una visió polièdrica al voltant d'aquest interrogant.

Alguns historiadors internacionals, com ara Edward Shorter (1977, p. 121-122), han analitzat també la qüestió basant-se en l'estudi de diferents zones agràries de països com Alemanya o França. Segon aquest, pels pagesos no existia cap mena d'afecte en les relacions familiars, i aquestes estaven únicament basades en la necessitat econòmica.

Això és radicalment oposat a la valoració que fa l'etnòloga Martine Segalen (1980, p. 21-22), que entén que aquest amor sí que existia, tot i que caldria tenir en compte l'organització social de cada parella. Per ella, l'amor era reconegut dins la societat rural, però resultava molt diferent als codis amorosos que hi havia en el món burgès. L'autora fa una crítica a la

historiografia folklòrica del segle XIX, perquè interpreta les relacions al món rural des d'una "moral burgesa".

D'altra banda, autors catalans, com Bosch Portell (2022, p. 63), després d'analitzar un cas d'estudi dins la família Carles (Girona), veu que per casar una noia s'utilitzaven cartes, enviades a través de coneguts i de persones del món de l'església (en el cas que ens ocupa, d'un canonge). Aquests també realitzaven visites per fer insinuacions o proposicions de manera més explícita. Si es llegeixen alguns fragments de les cartes recollides per l'autora i citades a *La formació d'una classe dirigent (1790-1850): els Carles en la societat gironina*, es pot observar com pràcticament no hi ha cap comentari respecte als sentiments dels dos futurs contraents, sinó que tot gira únicament a qüestions d'interessos.

Carme Sanmartí i Montserrat Sanmartí (2009, p. 108) comparteixen la visió de Bosch Portell, ja que analitzant cartes que enviaven mestresses de casa als seus familiars propers es queixaven de la soledat que patien durant el seu matrimoni, en no haver-hi una bona entesa amb el contraent, basada en l'estimació. No obstant, les autores reconeixen que els casaments per amor també succeïen, però eren només en alguns casos puntuals i quasi sempre en segones núpcies.

Abans del casament es redactaven els capítols matrimonials, un instrument jurídic que servia els interessos de la família. Llorenç Ferrer i Alòs (2010, p. 72-74) fa un anàlisi de com funcionaven les diferents clàusules d'aquests capítols, on cal tenir en compte que estan pensats des de la idea que la nova parella serà qui entrarà a viure a casa el seu marit, que serà la que heretarà del seu pare.

En aquests capítols es deixaran clar diferents aspectes: la qüestió de l'heretament, on es deixava clara a la parella que el noi amb el que es casava seria l'hereu (amb l'excepció que el pare hagués mort i el fill ja fos l'hereu). Per tal d'evitar que el pare pogués ser expulsat de la casa pel fill en quedar desprotegit un cop feta la donació, es podien donar algunes clàusules, com ara la donació del patrimoni amb reserva d'usdefruit pel pare de l'hereu. També podria succeir l'anomenada "promesa d'heretar", on es recollia que la donació de béns seria efectiva a la mort del pare, quedant així la parella desprotegida. En cas que morís primer el pare de l'hereu, i per tal que la mare no quedés completament desamparada, als heretaments podia constar que a la mort del pare la mare de l'hereu rebria l'íntegre usdefruit.

A més, Ferrer i Alòs observa que en els capítols matrimonials es reservaven uns diners amb l'objectiu de col·locar els altres fills i pagar el funeral del pare (Ferrer i Alòs, 2010, p. 72-74).

La resta d'ítems que es poden veure recollits són la constitució de la dot i la decisió de quan es pagaria, els pactes al voltant d'aquests i les reserves que podrien al·legar la família de la dona perquè el dot els acabés tornant en determinades casuístiques; la carta dotal; la carta de debitori, on la noia reconeixia un deute en cas que no es pagués el dot quan es signava el capítol; la renúncia de la noia als drets sobre la casa d'origen un cop havia estat pagada amb la dot, donant estabilitat a l'hereu de l'altra casa, que s'anul·lava en cas que la dona acabés esdevenint una pubilla per accident. Es feia una previsió de quin dels futurs fills seria l'hereu per si moria el noi que s'anava a casar sense haver fet testament; i la decisió de quines penes es pagarien en cas que algú dels contraents decidís trencar la promesa del matrimoni (Ferrer i Alòs, 2010, p. 76-80).

Al final de l'article, Ferrer i Alòs (2010, p. 86) recull unes dades que demostren de manera clara com la pràctica del capítol matrimonial va caure en desús al segle XIX, entrant així en una crisi que afectava també el sistema de l'hereu. A Manresa, al tercer quart del segle XVII quan hi havia un matrimoni un 85,1 % de contraents signaven capítols matrimonials. Aquesta dada encara minva més especialment al darrer quart del segle XVIII, amb un 53,8 %, i ja especialment al segon (30,8 %) i últim quart del segle XIX (23,4 %).

Finalment, en aquesta tercera part del capítol parlarem sobre els dots. La qüestió dels dots, és a dir, diners que la família de la noia aportava al marit al qual s'unia al casar-se, ha estat sempre tractada des de moltes perspectives i analitzada al llarg de la història. Cal mencionar que el dot és un tema universal, i per tant, els estudis no es centren només en Catalunya si no que també n'hi ha que els analitzen en països actualment desenvolupats o en vies de desenvolupament.

L'economista canadenca Siwan Anderson (2007, p. 154-155), explica que una de les problemàtiques al voltant del dot a nivell mundial era que generalment representava una quantitat important. A vegades podia arribar, en proporció, a ser més gran que els ingressos familiars anuals. Per les famílies amb pocs recursos econòmics, aquest pagament podia esdevenir un veritable problema financer.

A Catalunya, l'historiador Llorenç Ferrer i Alòs, a l'obra *Hereus, pubilles i cabalers: El sistema d'hereu a Catalunya* (2007, p. 76), ens relaciona el dot amb la pràctica de la legítima.

Aquest sistema implicava que l'hereu pagava als germans o germanes que resultaven cabalers una quantitat efectiva de diners. Ferrer i Alòs considera que el dot no deixava de ser una forma de legítima que es destinava a les filles i que a més del diner en efectiu consistia en una capsa d'aixovar (Ferrer i Alòs, 2007, p. 30). L'autor explica a un altre article que la família de la dona podia aplicar reserves i en certes ocasions, com ara si la filla moria sense fills, podia tornar una part a la família d'origen, concloent així que l'aportació del dot implicava una finalitat reproductiva.

Segons l'autor, la quantitat de dot que es pagava servia també com a indicatiu del valor de la dona al mercat matrimonial. També resultava especialment indicatiu quan els matrimonis eren entre famílies de diferents poders adquisitius (Ferrer i Alòs, 2018).

Una valoració semblant la fa Rosa Congost Colomer (2010, p. 166-167), on analitza els dots com a un principal indicador de les desigualtats socials, de cara el seu estudi. Planteja diferents arguments que permeten considerar-ho: serveixen per informar de les economies familiars, i per tant, inclouen tant a pares com a fills. D'aquesta manera, i a diferència del que succeeix amb els salaris, podem veure els ingressos acumulats de la núvia en el temps de solteria. També explica que la quantitat que es comprometia als capítols servia per veure la capacitat i expectativa d'estalvi d'una família. Finalment, conclou que l'anàlisi de dots ens acostava a les diferències entre persones dels mateixos col·lectius i grups socials, creant així una imatge molt dinàmica de la societat, i mostrant que els membres dels diferents grups no sempre actuaven de la mateixa manera.

També Ferran Estrada ha treballat en aquesta qüestió, i al llibre *Les cases pageses al Pla d'Urgell* (1998, p. 214) ens planteja com un símbol de dret de pertinença a la casa. Un cop les filles el reben, es considera, utilitzant l'expressió popular, que s'han "tret els drets de la casa". És una constatació que han deixat de formar part de la casa per entrar a així a la casa de la família del cònjuge.

Mònica Bosch Portell (2022, p. 144) també ha estudiat la relació entre els dots i les anomenades "causes pies", i que, com hem explicat anteriorment al capítol de les dones cabaleres, s'utilitzaven per a pagar tots aquests dots. L'estudi de Bosch Portell es centra en algunes famílies rendistes.

Finalment, es pot mencionar un contrapunt des de l'història econòmica més ortodoxa i d'arrel neoclàssica: l'economista estatunidenc Gary Becker ha ofert una visió del món rural com un

sistema basat en l'oferta i la demanda, i per tant, des de punt de vista completament liberal. Ens planteja com en el mercat matrimonial, tots els actors del matrimoni tenen un preu i la unió matrimonial no deixa de ser una empresa conjunta que serveix per oferir una millor eficiència a la producció tant domèstica com de mercat.

La problemàtica que planteja Becker (1991, p. 108) sobre el fixament eficient de preus de les parelles sorgeix quan els guanys del matrimoni no es poden dividir fàcilment o quan un dels cònjuges, normalment el marit, té més poder adquisitiu que l'altra persona. Segons l'autor, els dots suposen un intent de superar aquests obstacles. És una perspectiva més teòrica que empírica.

Al segle XIX es pot veure com els dots a poc a poc van anar desapareixent, tant a Europa com a Catalunya. Al voltant d'aquesta desaparició Maristella Botticini i el Aloysius Siow (2003, p. 1386) afirmen que el pagament dels dots deixen de tenir sentit quan els fills mascles deixen de ser propensos a treballar i viure amb els pares. Això succeeix quan hi ha un augment de la diversificació del mercat laboral i una millor inversió en l'educació per part de les famílies.

Una altra visió és la que aporta l'economista Vijayendra Rao (1993, p. 660), que vincula la desaparició de les dots amb una caiguda de la taxa de creixement poblacional.

5. La dona al món laboral: entre l'invisible i el visible

En aquest capítol es parlarà de l'estudi de la participació de la dona al mercat de treball. Cal dir que quan parlem del món laboral no ens hem volgut centrar únicament a la feina remunerada, més visible, si no també al treball realitzat a l'àmbit domèstic i en el sector informal de l'economia. Aquest ha estat inicialment més invisibilitzat per part de l'historiografia de caire més tradicionalista i molt infravalorat, però els últims anys s'han realitzat nombroses aportacions.

L'historiadora Ofelia Rey Castelao mostra de manera clara aquest oblit al monogràfic *El trabajo de las mujeres rurales en la España Moderna. Un balance historiográfico*,

1994/2013 (2015, p. 188). En aquest article, molt crític amb el tracte que ha rebut la qüestió del treball femení per part de la historiografia, fa una crítica als tòpics que s'han utilitzat per justificar aquesta manca d'estudi. Primerament, demostra que la idea que manquen fonts per treballar-hi és falsa, i conclou que si es busquen, existeixen.

La delimitació d'allò que és el treball domèstic ha estat analitzat per Carme Sanmartí Roset i Montserrat Sanmartí Roset (2009, p. 92). En un text publicat a principis del segle XVII pel prior i agrònom Miquel Agustí i recollit per les autores s'explica el rol i les funcions de la mestressa de casa, i que no deixa de ser la visió tradicional que s'ha anat transmetent al llarg dels segles, de generació en generació.

Segons Agustí, la mestressa ha de ser la primera en despertar-se i l'última en anar a dormir. Ha de cuidar dels fills, ensenyar-los a parlar i a treballar, encarregar-se de la casa, cuidar l'ordre i vigilar al servei domèstic. Ha de passar temps a casa i evitar estar fora, ser discreta i no barallar-se. També s'explica que no ha de ser xafardera ni ha de parlar més del compte, però a la vegada ha d'estar atenta a les notícies i explicar-les al marit.

A més a més, també s'ha d'encarregar de les vaques, els porcs, les gallines, del forn, el celler, d'obtenir la llet i preparar el formatge i la mantega. Ha d'elaborar teixits per vestir la família i equipar la casa, i conèixer les herbes per curar les persones i el bestiar.

De tot el que feia n'havia de rendir comptes, primerament a Déu i en segon lloc, al marit. (Sanmartí Roset & Sanmartí Roset, 2009, p. 92)

D'aquesta manera, veiem que el treball dins la casa que realitzaven les dones implicava tenir la cura de la casa, de totes les persones i animals que hi vivien. A més, requeien sobre ella algunes tasques econòmiques complementàries i, ben bé, es podria confondre amb tasques agrícoles i ramaderes.

Ricard Estrada i Bonell (1998, p. 291) explica que per decidir dins la família qui s'encarrega del treball hi entra en joc l'estatus. Tal i com indica, les persones que tenen un estatus inferior realitzen tasques auxiliars, que estan subordinades a una altra persona, per agilitzar les altres activitats. Es posa l'exemple que quan tocava fer la recol·lecció de la fruita, els nens i les dones posaven els papers a les caixes i s'encarregaven de dur les caixes buides, etc.

Carme Sanmartí Roset (1994, p. 153) ha estudiat el treball assalariat al mas Sanmartí, actualment pertanyent al municipi de Sallent (Bages). Es va trobar un document del mitjans

del segle XIX en el qual es pren nota de totes les persones que treballaven al mas, amb el sou, i els pagaments que es feien a cadascú. Aquest document amb que treballa l'autora resulta molt útil per analitzar com era el món laboral dins la masia, i analitzar i detectar quin d'aquests oficis assalariats eren realitzat per dones. Una d'aquestes tasques eren les de les porcaterses, que podien fer indistintament homes i dones. Aquest treball consistia en pasturar els porcs de la masia per zones d'alzines o roures. A les dones se'ls hi donava camisa, davantal, espadenyes i socs, mentre que als homes no consta a la documentació.

Alain Huetz de Lemp (1967, p. 674) també afirma que a les zones vitícoles la diferència entre sexes era molt marcada: el treball masculí era el predominant i les dones es dedicaven a fer feines menys qualificades. No obstant, en certes zones d'Espanya el treball femení també es caracteritzava per fer feines que requerien força, com ara aixecar cistelles de raïm a Galícia, portar adob per les vinyes al País Basc o treballar a fer les terrasses per poder cultivar a Catalunya, demostrant així que algunes idees eren fruit de prejudicis i mites.

L'autora també ens menciona l'existència de criades, provinents principalment de famílies treballadores i cases petites, que treballaven per guanyar diners pel seu dot. Això es veu amb que eren persones que estaven relativament poc temps, al voltant de l'any, i es veia com una solució temporal abans de casar-se, ja que posteriorment, no es podien comprometre a viure a un mas i fer de mestressa a una altra casa. Quan hi havia nadons a casa també està documentada la presència de dides (Sanmartí Roset, 1994, p. 154-155).

L'historiador Pere Roca Fabregat (2005, p. 79) comenta que, tot i que la remuneració del treball al món rural era amb pagaments en metàl·lic, el seu sou era incomparable al que podien rebre els treballadors del món industrial o urbà. En els primers anys, tots els criats eren pagats amb poc més que la manutenció.

La qüestió de les minyones s'ha començat a treballar en els últims anys al nostre país i, tal i com afirma Francisco García González (2017), es troba molt lluny encara de la producció científica que es realitza al Regne Unit, als països nòrdics o a Itàlia. L'estudi al voltant de la temàtica que s'ha fet a Espanya ha tendit a estar fet en base a diferents zones, provocant molta desigualtat en l'estudi: s'ha donat més importància a Galícia, i molta menys a zones com Andalusia.

José Pablo Blanco Carrasco (2016, p. 77-80) es fa ressò de diferents censos on es recullen els oficis i recull el nombre de criats que hi ha a Espanya. En un cens del 1797, a les portes del

segle XIX, es recull que a Catalunya hi ha una població de 858.818 habitants, i que hi ha 10.553 criats (un 1,23 % de la població). A mitjans de segle, el 1860, del 1.673.842 habitants que hi ha al mateix lloc hi ha 42.560 criats. Això representa un 2,54 % de població catalana que treballava al servei. En aquest cens es detecta que a Catalunya hi ha, majoritàriament, moltes més dones que homes treballant de criades.

Al voltant del tema, Ricard Estrada i Bonell (1998, p. 451-452) parla dels lligams entre els patrons i els treballadors de la casa. D'aquesta manera, els mossos i les minyones, són vistos com a pseudomembres de la casa. Estan sempre subordinats al cap de casa i a la mestressa, no només en els aspectes laborals, si no en qualsevol aspecte de la vida quotidiana. L'autor no només considera que hi ha el pagament en salari, si no que el vincle implica també el contracte social, la manutenció, el tracte del dia a dia, l'ajut per a construir una casa, etc.

Al segle XIX es van començar a construir fàbriques al voltant de la llera dels rius, que aprofitaven l'energia hidràulica. Els pobles que estaven a prop van subministrar la mà d'obra que calia per tal de treballar a la fàbrica. Així, el camp, el treball i la fàbrica eren les activitats de les famílies. Per Llorenç Ferrer i Alòs (2007, p. 296-299), caldria analitzar municipi a municipi per tal d'entendre les diverses casuístiques. Hi ha el fil comú, especialment a la Catalunya interior, que els homes treballaven al camp, i alguns petits col·lectius, al comerç i al serveis locals, mentre que les dones anaven a la fàbrica o es dedicaven al treball domèstic. Sí que es pot observar que la majoria de dones treballaven a les fàbriques dels 10 als 29 anys, i per tant es pot parlar de treball infantil. Les dones que no es casaven seguien treballant a la fàbrica i aportaven els seus ingressos a les seves famílies.

Alguns autors, com ara Cristina Borderías (2004, p. 234), han detectat que el sou del treball femení era molt inferior que el masculí. En una documentació recollida del 1856 al voltant dels treballadors de L'Espanya Industrial de Barcelona es pot observar com la mitjana del sou femení rondava els 4,48 rals diaris, que suposava la meitat de la remuneració que cobraven els homes. Malgrat que cal tenir en compte que estem parlant de món urbà i no rural, aquestes dades es poden extrapolar a la resta d'indústries que estaven repartides per Catalunya on hi anaven a treballar les dones de les masies.

Un altre apunt és el realitzat per Jane Humphries i Jacob L. Weisdorf (2015, p. 411) on es fa una aproximació a la qüestió del món del treball femení al Regne Unit. La informació no és del tot extrapolable a Catalunya. En aquest, s'afirma que les dones casades podien arribar

tenir moltes més possibilitats laborals que les dones solteres, ja que podien accedir a treballs millors remunerats per mitjà dels seus marits.

Un dels debats més rellevants que hi ha hagut als últims anys relacionat amb el paper de la dona al món laboral és al voltant del desenvolupament d'un nou model analític, l'anomenada pauta matrimonial europea, proposat per alguns autors de la historiografia holandesa, com Tine de Moor i Jan Luiten van Zanden (2009, p. 8-10). En aquests articles es busca explicar les diferències entre el creixement econòmic a llarg termini d'Europa nord-occidental i el declivi econòmic del sud d'Europa. Per explicar-ho, argumenten que el sistema del dot, que concertava els matrimonis, feia que les dones es mantinguessin al marge del mercat laboral, ja que la seva situació seria la mateixa que la fixada pel dot a l'hora de contraure matrimoni. També explicava que les dones casades i vídues no estaven interessades en agafar el negoci del seu difunt marit, ja que no necessàriament rebien la part corresponent de l'herència.

Segons la visió d'aquests autors, això contrasta amb el que succeeix al nord-est d'Europa, on no existeix aquest sistema dotal. Segons els autors holandesos, les dones necessitaven reunir recursos per casar-se, fet que suposava tenir incentius per accedir al mercat laboral. D'aquesta manera, aquesta entrada de la dona al món laboral va impulsar el creixement econòmic d'aquests països.

A la literatura feta des del sud d'Europa, com la dels autors Filipa Ribeiro da Silva i Hélder Carvalhal (2020, p. 49) s'afirma que hi ha moltes dones casades o solteres, que treballaven al segle XVIII i XIX, fet que contradiu la teoria de De Moor i Van Zanden, mostrant la dona del sud d'Europa com un subjecte actiu.

En algunes investigacions de casos de Catalunya també és comú trobar dones que treballen per pagar el dot, tal i com es pot veure en els casos d'estudi de Sanmartí Rosés (1994, p. 154).

6. De la bibliografia científica a la divulgació

A l'hora de fer un estat de la qüestió, és del tot evident i imprescindible parlar dels grans autors historiogràfics i de la bibliografia científica que s'ha escrit sobre el tema, que és el gran gruix del treball.

Tanmateix, també resulta útil comprovar com és la perspectiva divulgativa, que és la que arrela a la gent que no és historiadora, però que té curiositat i es vol informar. Hi ha molta bibliografia amb aquest objectiu, fet que demostra que és una qüestió rellevant. També hi ha obres editades pels propis ajuntaments, diputacions o la Generalitat i el seu Departament de Cultura, per tal de fer visible el patrimoni local. Molta d'aquesta, ha estat escrita per autors, que tenen tasca historiogràfica (molts d'ells, analitzats i citats en aquest estudi), però que han aprofitat per traspassar la informació al públic general, amb un altre llenguatge, sense utilitzar citacions ni tecnicismes i acompanyat d'un suport visual important.

Per escriure aquest capítol, s'ha fet una selecció de sis obres de divulgació i s'ha dut a terme un anàlisi del plantejament del món rural, i les diferències que es poden veure respecte a les obres de caire més científic.

Una de les obres de divulgació de capçalera al voltant del món de les masies és l'obra *Masies de Catalunya* (2003), de Llorenç Ferrer i Alòs. Tal i com hem vist al treball, Ferrer i Alòs és dels grans coneixedors del món rural català, i autor de bona part d'articles on es parla de temes al voltant de la família. El llibre està escrit en un llenguatge més planer que l'emprat en els seus llibres i articles de tipus científic, sense utilitzar citacions ni notes a peus de pàgina, i sent molt més concís. Hi ha moltes casuístiques que es mencionen als articles, però que al llibre no apareixen. Cal dir que de tots els llibres és el més complet, i el més proper als estudis historiogràfics, especialment al voltant del sistema hereditari, les causes pies (molt absent a la resta de divulgació), el paper de la dona, els dots, casaments etc. La redacció ens mostra una visió tradicionalista, com es pot veure en l'ús de molts refranys populars i expressions. També hi apareixen moltes fotografies i en canvi, no hi ha ni gràfics ni esquemes. El component visual és molt important i les fotografies utilitzades de masies amb elevat poder econòmic resulten esplèndides, tant a nivell arquitectònic, disseny d'interiors com de mobiliari. Les fotos semblen més plantejades per mostrar una visió bonica i agradable a la vista, fins i tot luxosa, més que no per mostrar totes les realitats del món rural català, ja

que n'hi havia moltes altres que no entraven dins d'aquests paràmetres visuals. Veiem que els masos escollits són clarament masos rics, amb mobiliari restaurat, gairebé museístics, imatges d'escuts heràldics, i en canvi hi ha poques fotos de la realitat quotidiana del mas i de la gent que hi treballava. Tampoc hi ha imatges de casaments, als qui Llorenç Ferrer i Alòs dona molta importància als articles, i que justament són les més típiques que es troben als masos. A primera vista, sembla més un llibre de fotos amb text que no un text amb fotos que el complementen. Cal dir que la part escrita aconsegueix plenament el seu objectiu, donat que d'una manera sintètica resulta molt entenedor i dona una visió molt clara del tema. Òbviament, queda clar que està plantejat per a un tipus de públic molt diferent al del món universitari i d'investigació.

Una altra obra de divulgació de Ferrer i Alòs, més antiga que l'anterior i molt més acotada i propera al seu lloc de naixement, el Bages, és *Masies i cases senyorials del Bages* (1996). Es centra en l'estudi individual de la història de diferents masos i els seus propietaris que són rellevants a la comarca, i que li donen peu a tractar breument alguns temes com l'economia, el sistema hereditari, el pas de pagès a hisendat, el paper del mas en el món actual, etc. Les fotografies es centren en masos de més interès artístic. Finalment, en un llistat final s'inclouen altres masos, amb fotografies, del patrimoni bagenc per tal d'oferir una visió una mica més extensa d'aquest. El rol de la dona queda més difuminat dins la història global.

Un altre format que s'ha utilitzat per la divulgació és el d'inventari, present al llibre *Masies que cal conèixer* (2006). És un catàleg que busca posar en valor l'arquitectura rural, que identifica el territori i configura el paisatge, així com els aspectes humans que se'n deriven. També hi ha l'ús de moltes fotografies, tot i que menys espectacular que en altres llibres. El món rural que mostra està molt basat en les construccions, mostrant i donant importància al seu valor, i els elements històrics que es mencionen en algun capítol a part, estan escrits de manera divulgativa, molt sintètica i bàsica però entenedora. El món femení és força absent, i més enllà de parlar del fenomen del pubillatge, pràcticament no és mencionat.

La Generalitat de Catalunya ha publicat una monografia on es parla del món de les masies, però des de la perspectiva de la memòria oral. Aquesta obra està redactada pels antropòlegs Xavier Roigé Ventura i Ferran Estrada i Bonell, titulada *El mas al Montseny: la memòria oral* (2008). En aquest llibre, on es recullen entrevistes de persones que habiten o que havien habitat els masos, podem veure com hi ha un capítol dedicat al paper de la dona al mas. En aquest es parla de la seva posició dins la institució i els diversos rols que desenvolupava, però

extrets a partir del món oral, utilitzant citacions que donen dinamisme i veracitat al relat. És un enfoc molt diferent al molt teòric que fa Estrada i Bonell a *Les cases pageses al Pla d'Urgell*, tot i que no s'allunya de confeir un text per a tots els públics, però sense amagar les complexitats socials que es mostren a l'altra obra.

Una manera molt diferent d'enfocar la memòria oral és la que ha fet Jordi Riart i Vendrell a l'obra *Els de Dalt i els de Baix (1875-1915): La vida a finals del s. XIX i principis del s. XX des d'una masia de Lladurs*. Solsonès (2017). Estem parlant d'un autor que no és historiador, sinó que és enginyer agrònom i polític, alcalde de Lladurs, i òbviament fa un apropament molt diferent, allunyat de la historiografia tradicional. És una visió més des de la passió del seu poble que no es des de la recerca seguint un mètode historiogràfic. El món rural que presenta, molt basat en la història oral, és sobre el dia a dia pagès, un compendi o miscel·lània d'anècdotes, sense un anàlisi darrere. Fins i tot, apareix alguna recepta de cuina. Quan es parla de les dones i la vida que feien al mas, sempre es tracta de passada i des d'un paper costumista.

Finalment, com a curiositat, hi ha publicat un treball escolar *Masies d'Esparraguera*, fet pels Alumnes de 6è d'E.G.B. de l'escola cooperativa "El Puig" d'Esparraguera, sobre les masies del seu poble (1984). És un treball interdisciplinar, de caire lingüístic, de ciències socials i educació plàstica, molt senzill. En aquest llibre es fa una comparativa molt sintètica entre el passat i l'actualitat. Dins el treball es mencionen les dones, però sempre de passada i dins el context global de la història. Tanmateix, és un treball de camp, de base oral, molt interessant a nivell didàctic i que és una bona manera d'apropar el tema als infants, amb l'objectiu de, mitjançant la recerca, explicar-se l'entorn proper i de comprendre i valorar el seu passat.

7. Conclusions

En aquest treball s'ha intentat cercar les diferents perspectives historiogràfiques que hi ha hagut en l'anàlisi del paper de la dona al món rural a la Catalunya del segle XIX. Hem examinat l'estudi de diferents rols de dones, on es pot detectar la representació de diferents dinàmiques socials i nivells d'autoritat en aquestes.

A més a més, hem analitzat diferents aportacions bibliogràfiques sobre els casaments, els capítols matrimonials i els dots, així com el paper de la dona en el món laboral, destacant la seva contribució tant en un àmbit visible principalment a les indústries o a la masia, com en un àmbit invisible fent treball domèstic.

En general, el món rural català és un tema que ha suscitat molta investigació i anàlisi al llarg dels anys des de les diferents ciències socials. Certament, es pot abordar tant des d'una perspectiva historiogràfica formal com des d'un nivell divulgatiu. Així mateix, és important destacar que algunes temàtiques tractades són qüestions universals que es manifesten en diverses regions del món, no exclusivament a Catalunya. D'aquesta manera les branques d'estudi han estat molt més àmplies i es poden trobar confrontacions d'idees i diferents punts de vista per part d'autors d'arreu. Aquests inclouen temes com el paper dels dots com a mecanismes de reproducció social, el grau de mercantilització dels pactes matrimonials, les aportacions de les dones al mercat de treball, tant en el món domèstic com al laboral, la bretxa salarial entre els gèneres...

El segle XIX es caracteritza per ser un període de canvis, i així mateix es veu reflectit en la historiografia: resulten destacables tres grans fets, que són la progressiva crisi del sistema de l'hereu, els canvis en les clàusules matrimonials afavorint els fills que no són primogènits i a les dones, i la introducció de la dona al món industrial.

Possiblement, i tal i com s'ha vist en el treball, un dels debats encara oberts té a veure amb la qüestió de la pauta matrimonial europea i la seva influència en el desenvolupament econòmic, amb un debat iniciat per la historiografia holandesa. Segurament, la gran virtut que es pot agrair als historiadors que el van iniciar és que van modificar els estudis sobre la posició de la dona en les societats rurals, atès que va passar de subjecte passiu a agent actiu, en un gir conceptual que ha tingut efectes molt més enllà de la qüestió que ens ocupa.

Tal com s'ha anat veient al llarg d'aquest treball, la historiografia de les darreres dècades ha anat desvetllant el paper actiu de les dones en el canvi històric. Un exemple d'això són els estudis sobre les dones que treballaven per aconseguir pagar els dots (invisibilitzades per la historiografia del nord-est d'Europa). També es pot comprovar com la dona no estava desamparada, ben al contrari. En una lectura profunda de les clàusules matrimonials com fa, per exemple, Rosa Ros Massana, veiem com van anar guanyant terreny els casos de dones que queden en posició d'usufructuàries per tal de poder seguir vivint a les masies quan l'hereu rep el patrimoni, i per tant, esdevenen protegides.

És interessant observar les perspectives diferents que hi ha entre els autors procedents de l'antropologia, com ara Ferran Estrada i Bonell o Andrés Barrera González, i els historiadors, com és el cas de Llorenç Ferrer i Alòs, Mònica Bosch Portell o Carme i Montserrat Sanmartí Roset. Mentre que els antropòlegs fan un estudi, molt aprofundit, al voltant de com són les relacions, els estatus entre els diferents membres de la família, el sistema d'autoritat... els historiadors centren les seves anàlisis en la detecció dels canvis. El repte pels futurs autors que vulguin treballar la temàtica és conjuguar les perspectives diferents per així poder tenir una visió més global i polièdrica d'un tema que resulta complex.

A mesura que anava confeccionant aquest treball han anat apareixent diferents temes que, per falta de temps, i malgrat la seva rellevància, no han pogut ser tractats de manera específica. Qüestions com ara el rol de la dona dins l'economia familiar (el debat sobre els homes “guanyadors del pa”) o el seu paper en el mercat de crèdit o en les transformacions dels comportaments reproductius relacionats amb la transició demogràfica, entre molts d'altres, mereixen aproximacions detallades.

Aquest estudi ha pretès humilment ser una mostra de l'estat de la qüestió sobre la temàtica a Catalunya. Les troballes i conclusions ens demostren la importància de continuar investigant en aquests camps que segueixen oberts. A més, a través de la divulgació, molt comentada en aquest treball, es podrà aconseguir sensibilitzar a la societat per tal d'avançar cap a un futur més igualitari i eliminar una sèrie de falsos mites que encara perduren sobre la dona i el camp.

BIBLIOGRAFIA

- Alumnes de l'escola cooperativa «El Puig». (1984). *Masies d'Esparraguera*. Fundació Caixa de Pensions, DL.
- Anderson, S. (2007). The Economics of Dowry and Brideprice. *Journal of Economic Perspective*, 21(4), 151-174.
- Assier-Andrieu, L. (1981). *Coutume et rapports sociaux: Étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir* (Éditions du C.N.R.S.).
- Barrera González, A. (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural (Lógica de la razón doméstica)*. Alianza Editorial.
- Becker, G. S. (1991). *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Blanco Carrasco, J. P. (2016). Criados y servidumbre en España durante la Época Moderna. Reflexiones en torno a su volumen y distribución espacial a finales del Antiguo Régimen. *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 36, 41-80.
- Borbonet i Macià, A., Pladevall i Font, A., Curós i Vilà, J., & Maluquer i Ferrer, J. (2006). *Masies que cal conèixer*. Barcanova.
- Borderías, C. (2004). Salarios y subsistencia de las trabajadoras y trabajadores de La España Industrial, 1849-1868. *Barcelona: quaderns d'història*, 11, 223-237.
- Bosch Portell, M. (2022). *La formació d'una classe dirigent (1790-1850): Els Carles en la societat gironina*. Fundació Noguera.
- Botticini, M., & Siow, A. (2003). Why Dowries? *The American Economic Review*, 93(4), 1385-1398.
- Chevalier, F. (1986). Trascendencia y modernidad de Marc Bloch vistas por un alumno. *Historia*, 21, 215-224.

- Congost Colomer, R. (2010). Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps. En R. Ros Massana (Ed.), *Els capítols matrimonials: Una font per la història social* (p. 161-193). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines: Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona: Documenta Universitaria.
- De Moor, T., & Van Zanden, J. L. (2009). Girl Power: The European Marriage Pattern and Labour Markets in the North Sea Region in the Late Medieval and Early Modern Period. *The Economic History Review*, 63(1), 1-33.
- Escofet i Xercavins, E. (2014). Quedar per vestir sants. La història de tres dones solteres d'una mateixa família. *Paratge: quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i nobiliària*, 27, 11-26.
- Estrada i Bonell, F. (1998). *Les cases pageses al Pla d'Urgell: Família, residència, terra i treball durant els segles XIX i XX*. Pagès Editors.
- Ferrer i Alòs, L. (1982). *Genealogia de la família Soler i March: Aspectes socio-econòmics*. Centre d'Estudis del Bages.
- Ferrer i Alòs, L. (1996). *Masies i cases senyorials del Bages*. Fundació Caixa de Manresa: Angle Editorial.
- Ferrer i Alòs, L. (2003). *Masies de Catalunya*. Fundació Caixa de Manresa: Angle Editorial.
- Ferrer i Alòs, L. (2005). Indicios de cambio en el sistema de heredero único en Cataluña en el siglo XIX. *Historia Contemporánea*, 31, 481-504.
- Ferrer i Alòs, L. (2007). *Hereus, pubilles i cabalers: El sistema d'hereu a Catalunya*. Editorial Afers.
- Ferrer i Alòs, L. (2010). Les clàusules dels capítols matrimonials. En R. Ros Massana (Ed.), *Els capítols matrimonials: Una font per la història social* (p. 71-88). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines: Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona: Documenta Universitaria.
- Ferrer i Alòs, L. (2018). Estructura agraria, familia troncal, mercado de trabajo y redes sociales en el mundo rural, Cataluña siglos XVIII-XIX. *Mundo Agrario: Revista de estudios rurales*, 19(40).

- Ferrer i Alòs, L., & Palau Elcacho, L. (2024). Hacerse monja. El origen geográfico de las religiosas en Cataluña (1860-1936). *Anuario de Historia de la Iglesia*, 33, 333-370.
- García González, F. (2017). Sirvientes y criados en el mundo rural de la España interior, 1700-1860. Desigualdad social y dependencia. *Mundo Agrario: Revista de estudios rurales*, 18(39).
- Goody, J. (1976). Inheritance, property and women: Some comparative considerations. En J. Goody, J. Thirsk, & E. P. Thompson (Ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe, 1200-1800* (p. 10-36). Cambridge University Press.
- Huetz de Lemp, A. (1967). *Vignobles et vins du Nord-Ouest de l'Espagne*. Institut de géographie, Faculté des lettres.
- Humphries, J., & Weisdorf, J. (2015). The Wages of Women in England, 1260-1850. *The Journal of Economic History*, 75(2), 405-447.
- Moring, B. (2010). Widows and economy. *The History of the Family*, 15, 215-221.
- Pérez Molina, I. (2001). Pubillas y cabaleras en la Cataluña moderna. *Obradoiro de Historia Moderna*, 10, 73-88.
- Rao, V. (1993). The Rising Price of Husbands: A Hedonic Analysis of Dowry Increases in Rural India. *Journal of Political Economy*, 101(4), 666-677.
- Rey Castelao, O. (2015). El trabajo de las mujeres rurales en la España Moderna. Un balance historiográfico, 1994/2013. *Revista de Historiografía*, 22, 183-210.
- Riart i Vendrell, J. (2017). *Els de Dalt i els de Baix (1875-1915): La vida de finals del s. XIX i principis del s. XX des d'una masia de Lladurs*. Solsonès. Trialba.
- Ribeiro da Silva, F., & Carvalhal, H. (2020). Reconsidering the Southern European model: Marital status, women's work and labour relations in mid-eighteenth-century Portugal. *Revista de Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 38(1), 45-77.
- Roca Fabregat, P. (2005). ¿Quién trabajaba en las masías?: Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870). *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, 35, 49-92.

- Roigé Ventura, X., & Estrada i Bonell, F. (2008). *El mas al Montseny: La memòria oral*. Generalitat de Catalunya: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació.
- Ros Massana, R. (2009). Canvi i continuïtat de les pràctiques hereditàries. Els casos de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, 1780-1860. *Estudis d'Història Agrària*, 22, 19-45.
- Sanmartí Roset, C. (1994). El treball assalariat en els masos de la Catalunya interior al segle XIX. L'exemple del mas Sanmartí (Bages). *Estudis d'Història Agrària*, 10, 143-155.
- Sanmartí Roset, C., & Sanmartí Roset, M. (2009). Les mestresses Baldrich a través dels capítols matrimonials (segles XVII-XIX). *Estudis d'Història Agrària*, 22, 91-110.
- Segalen, M. (1980). *Mari et femme dans la société paysanne*. Flammarion.
- Shorter, E. (1977). *The making of the modern family*. Basic Books.
- Torrents i Rosés, À. (1998). Marriage strategies in Catalonia from the seventeenth to the nineteenth century: A case study. *Continuity and Change*, 13(3), 475-496.